

JAN SZCZEPAN OTRĘBSKI – LITUANISTA DWÓCH UNIWERSYTETÓW W WILNIE I W POZNANIU

MAGDALENA GAWROŃSKA-GARSTKA

Przełom wieku XIX i XX oraz pierwszej połowy XX stulecia, to czasu przemian politycznych na niespotykaną dotąd skalę, restytucji państwa i kształtowania się współczesnej narodowej kultury. Czynniki powyższe a także tworząca się wówczas tożsamość narodowa społeczeństw żyjących w swoistej symbiozie, znacząco wpływały na dynamikę badań naukowych wschodnich rubieży Rzeczypospolitej. Istotną rolę w badaniach nad przeszłością tych ziem odgrywało językoznawstwo.

Wybitnym polskim językoznawcą, indoeuropeistą, sławistą i lituanistą był Jan Szczepan Otrębski, który stał się twórcą dwóch jakże ważnych dla nauki ośrodków lituanistycznych: najpierw w Wilnie na Uniwersytecie Stefana Batorego a następnie na Uniwersytecie w Poznaniu.

Urodził się 8 lutego 1889 roku w Pilicy koło Zawiercia. Po ukończeniu kieleckiego gimnazjum rozpoczął studia na Uniwersytecie Warszawskim, które uzupełniał w Lipsku. Był słuchaczem wykładów i zajęć prowadzonych przez znanych lingwistów: Karola Brugmanna, Ernsta Windischa, Augusta Leskiena, Eduarda Sieversa. Po wybuchu wojny w 1914 roku był internowany we wsi Colmen 40 km od Lipska. Po jej zakończeniu objął posadę nauczyciela w gimnazjum kaliskim.

Pracując jako nauczyciel, pod kierunkiem naukowym Jana Rozwadowskiego przygotował rozprawę doktorską *Przyczynki do gramatyki porównawczej języków indoeuropejskich* (Kraków 1919) na podstawie której uzyskał na krakowskim Uniwersytecie Jagiellońskim stopień doktora filozofii w zakresie językoznawstwa indoeuropejskiego i filologii słowiańskiej. W roku akademickim 1921/22 rozpoczął pracę na stanowisku zastępcy profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie

(Gawrońska-Garstka i Walczak, 2014). Warto w tym miejscu podkreślić, iż odrodzona w 1919 roku wszechnica wileńska, nazwana imieniem swego szesnastowiecznego założyciela, króla Polski i wielkiego księcia litewskiego Stefana Batorego, była niewątpliwie źródłem postępu na ziemiach północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej, kształcąc specjalistów różnych zawodów, przyczyniających się do rozwoju kultury, oświaty, medycyny, administracji i gospodarki regionu (Gawrońska-Garstka, 2014).

Jan Otrębski wykładał na Wydziale Humanistycznym USB takie przedmioty jak: *Wstęp do językoznawstwa*, *Język starocerkiewnosłowiański* oraz *Kurs praktyczny języka polskiego*. Pełnił również funkcję kierownika Seminarium Indoeuropejskiego (od 1922 r.). W 1924 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie na podstawie rozprawy zatytułowanej: *Z dziejów języka łacińskiego. O zachowaniu się wygłosowego –s po samogłosce długiej* (1924) miała miejsce habilitacja Jana Otrębskiego.

We wrześniu 1930 roku został mianowany profesorem językoznawstwa indoeuropejskiego i filologii sanskryckiej w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie i rozpoczął wykłady między innymi z: *Gramatyki sanskrytu*, *Gramatyki języka greckiego*, a także prowadził ćwiczenia z *Budowy wyrazów w językach bałtyckich*.

Poza działalnością dydaktyczną na USB profesor Otrębski prowadził w tym okresie również intensywną pracę naukową. W jej wyniku powstały między innymi następujące prace: *Przyczynki słowiańsko-litewskie*, (1930); *Wschodniolitewskie narzecze twereckie* (1932, 1934).

Oprócz pracy naukowo-dydaktycznej profesor Otrębski sprawował także dodatkowe funkcje, aktywnie działając nie tylko w strukturach Uniwersytetu w Wilnie. Brał udział w pracach różnorodnych Komisji uczelnianych między innymi: Komisji do spraw Reaktywowania Katedry Filologii Litewskiej (w roku 1933/34), pełnił obowiązki prodziekana Wydziału Humanistycznego USB (w latach 1929/30 i 1930/31), a w roku akademickim 1931/32 do 1933/34 – obowiązki dziekana.

Profesor należał do różnych instytucji naukowych i organizacji pozauniwersyteckich. Był członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, członkiem Litewskiego Towarzystwa Naukowego oraz Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej. Warto podkreślić, iż kadra naukowo-dydaktyczna wszechnicy wileńskiej bardzo aktywnie uczestniczyła w różnorodnych inicjatywach oświatowych i kulturalnych na terenie Wilna i Wileńszczyzny. Jan Otrębski był prelegentem (a od stycznia 1931 roku także ich prezesem) na tak zwanych Powszechnych Wykładach Uniwersyteckich.

Po przekazaniu Wilna i przyległych doń terenów Litwie w 1939 roku odsunięto od władzy rektora USB i wyznaczono komisarza rządowego – profesora Uniwersytetu Kowieńskiego Ignasa Končiusa. 15 grudnia 1939 r. odbyły się na Uniwersytecie Stefana Batorego ostatnie wykłady, seminaria, egzaminy. Do Wilna przybyli uczeni litewscy zajmując miejsca w lokalach i bursach, zmuszając tym samym grono profe-

sorskie i akademików do opuszczenia mieszkań. Profesorem USB, który podjął pracę na litewskim Uniwersytecie Wileńskim (wykładał wówczas *Gramatykę historyczną języka litewskiego*), był właśnie Jan Otrębski (za decyzję tę został uznany zdrajcą a jego postawę odebrano jako przykład narodowego zaprzaństwa (Walczak, 2010)). W latach 1940 – 1944 pełnił funkcję kierownika Katedry Języka Polskiego i Filologii Klasycznej, był członkiem Instytutu Języka Litewskiego, uczestniczył w opracowaniu *Słownika języka litewskiego (Lietuvių kalbos žodynas)*, publikował swe artykuły w „Gazecie Codziennej” a także wygłosił przez radio (w języku polskim) kilka odczytów z zakresu lituanistyki.

Po drugiej wojnie światowej profesor Otrębski przeniósł się na Uniwersytet w Poznaniu. Upowszechniając naukę wśród studentów, kontynuował dzieło rozpoczęte na USB w Wilnie. Prowadził wykłady między innymi: z fleksji języka litewskiego, gramatyki sanskrytu, gramatyki porównawczej języków bałtyckich, oraz ćwiczenia w czytaniu tekstów sanskryckich, litewskich, łotewskich i inne (Gawrońska-Garstka, 2005).

Działalność profesora Otrębskiego na poznańskiej uczelni związana była głównie z Katedrą Filologii Bałtyckiej, której zasadność utworzenia postulował już we wrześniu 1945 roku. Od samego początku od 1947 roku do 1960 był jej kierownikiem. W ramach Katedry pracowano nad zagadnieniami językoznawstwa bałtyckiego na tle porównawczym języków indoeuropejskich, prowadzono badania lituanistyczne obejmujące w szczególności studia nad językiem litewskim i jego dialektami, a także zajmowano się zagadnieniami słowotwórstwa i semantyki oraz morfologii języków bałtyckich. Współpracując z Zakładem Fonograficznym Uniwersytetu Poznańskiego, nagrano teksty litewskie z uwzględnieniem intonacji, iloczasu i przycisku, zebrane w pracy pt. *Przegląd podstawowych cech języka litewskiego* (1954).

Po przejściu na emeryturę z dniem 30 września 1960 roku Katedrę Filologii Bałtyckiej przejął doc. Czesław Kudzinowski.

Na emeryturze profesor niestrudzenie pracował naukowo, a jako ceniony bałtolog był zapraszany na wykłady do wielu uniwersytetów za granicą (Praga, Berlin, Hamburg, Neapol) gościł też na konferencjach krajowych i zagranicznych.

W językoznawstwie kontynuował kierunek szkoły młodogramatycznej. Jako członek wielu stowarzyszeń naukowych w kraju i za granicą, człowiek o wielkim zasobie wiedzy, talencie pedagogicznym, niezwykle pracowity i sumienny w swej działalności naukowej podkreślał wielokrotnie ważność metody porównawczej w badaniach językowych.

Przegląd prac Jana Otrębskiego dotyczących lituanistyki: gwar Wileńszczyzny i języków bałtyckich ukazuje przede wszystkim wielostronność i zróżnicowanie tematyczne prowadzonych przez profesora badań: onomastycznych, etymologicznych i dialektologicznych. Zarówno w opisie dialektów litewskich (badanie gwar twreckich), jak i w poszukiwaniach etymologicznych i onomastycznych opierał się

Otrębski na samodzielnie zebranych materiale i źródłach. Prace w terenie wsparte wiedzą teoretyczną zdobytą podczas studiów w Lipsku uzupełnił o obserwacje żywego języka. Oprócz słownikowych śladów wzajemnych kontaktów języków bałtyckich i języka polskiego szukał Otrębski także cech fonetycznych polszczyzny, które jego zdaniem nawiązywały do zjawisk bałtyckich, a zwłaszcza języka Jadźwingów. Efektem tych badań była praca pt. *Udział Jadźwingów w ukształtowaniu języka polskiego*.

Pasją życiową profesora były przede wszystkim badania bałtologiczne reprezentowane w pracach z dialektologii, onomastyki, słowotwórstwa. O fascynacji językiem litewskim świadczy także współpraca Otrębskiego z Michałem Brensztejnem (dyrektorem Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego) przy opracowaniu i wydaniu w Wilnie w 1927 r. książki pt.: *Dajny litewskie zapisane przez Adama Mickiewicza*.

Znaczącym wydarzeniem wydawniczym stała się publikacja głównego lituanistycznego dzieła Otrębskiego – *Gramatyki języka litewskiego* składającego się z trzech tomów: I: *Wiadomości wstępne. Nauka o głoskach*, (1958); II: *Nauka o budowie wyrazów*, (1965); III: *Nauka o formach*, (1956).

W zamierzeniach Profesora książka miała być gramatyką opisową współczesnego języka literackiego, lecz w rzeczywistości, w toku pracy, zakres badań rozszerzono także o dawne dialekty i zabytki językowe.

Gramatyka... była ukoronowaniem pracy Otrębskiego nad językiem litewskim i spotkała się z wielkim uznaniem uczonych w kraju i na świecie. Za pracę naukową, a zwłaszcza za *Gramatykę języka litewskiego* otrzymał Otrębski w 1958 roku Krzyż Komandorski Odrodzenia Polski.

W kręgu zainteresowań uczonego były także stosunki językowe bałto-słowiańskie i ich rola w ukształtowaniu języka polskiego. W polskim języku regionalnym na Wileńszczyźnie używano także niektórych słów litewskich. To też interesowało Otrębskiego, który zebrał materiał językowy wzajemnych śladów oddziaływania języków litewskiego oraz polskiego i przedstawił w pracy opublikowanej w 1931 roku pt. *Lituanizmy słownikowe w dialekcie polskim na Wileńszczyźnie*, i uzupełnił artykułem z 1965 roku *Uwagi o polszczyźnie litewskiej*.

Profesor Otrębski prowadził badania etymologiczne i onomastyczne zwłaszcza dotyczące litewskich nazw miejscowych i nazw wodnych. Badania te rozpoczął jednak dopiero wtedy, gdy ukazał się *Lietuvių kalbos rašybos žodynas*, (1948) zawierający spis nazw miejscowości i wód. Wart uwagi jest też napisany z okazji V Międzynarodowego Kongresu Słowistów w Sofii w 1963 roku, artykuł *Slawizacja litewskich nazw wodnych i miejscowych*, w którym omówił podobieństwa i zgodność nazw litewskich z ich słowiańskimi odpowiednikami.

Profesor Otrębski zmarł po długiej i ciężkiej chorobie 25 kwietnia 1971 roku w Poznaniu i został pochowany na cmentarzu w Puszczykowie. Wielopłaszczyznowość i ważne wyniki badań lituanistycznych Otrębskiego stanowią trwałe dorobek nauki w tej dziedzinie, a jego fundamentalne dzieło *Gramatyka języka litewskiego*

jest syntezą poglądów uczonego na ogół zjawisk charakterystycznych dla historii tego języka. I choć dziś badania lituanistyczne istotnie się rozwinęły to jednak prace Jana Otrębskiego zachowują nadal swą wartość.

Bibliografia

- Gawrońska-Garstka, M. 2014. *Jan Szczepan Otrębski – życie i dzieło (1889–1971)*. Poznań: Wydawnictwo Rys. 425 str.
- Gawrońska-Garstka, M. 2015. „Oddziaływanie Uniwersytetu Stefana Batorego na Wilno i Wileńszczyznę w dwudziestoleciu międzywojennym”. W zbiorze: Skorupska-Raczyńska, E. i J. Rutkowska (red.). *Dziedzictwo kulturowe regionu pogranicza*. Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo PWSZ. 199–209.
- Gawrońska-Garstka, M. 2016. *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Uczelnia ziem północno-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej (1919–1939)*. Poznań: Wydawnictwo Rys. 371 str.
- Gawrońska-Garstka, M. i B. Walczak. 2014. *Jan Szczepan Otrębski. Rozprawy i studia slawistyczne i polonistyczne*. Poznań: Wydawnictwo PTPN. 154 str.
- Walczak, B. 2010. „Meandry tożsamości narodowej”. W zbiorze: Cyran, G. i E. Skorupska-Raczyńska (red.). *Meandry tożsamości. Język. Religia. Tożsamość*. Gorzów Wielkopolski/Szczecin: PWSZ. 9–18.